

Nyílt hozzáférés: a tudományos közlés jövője?

Makara B. Gábor

MTA Könyvtár és Információs Központ, Budapest

A tudományos *közlés* különleges

1. A tudományos felfedező kutatás nagy részben közpénzből folyik
2. A kutató *általában* egy szervezet alkalmazottja, ezért szellemi terméke részben az övé, részben a munkáltatóé és részben a finanszírozó(k)é.
3. A kutató és szervezete *az írásért nem kap honoráriumot, gyakran még fizet is a közlésért*
4. Alapvető érdek az eredmények széleskörű terjesztése
5. A kutató egyben a tudományos információ olvasója is

Ezek együttesen alapozzák meg a nyílt hozzáférést

Mi a Nyílt Hozzáférés (Open Access, OA)?

A nyílt hozzáférés a primér tudományos irodalomnak elérhetőségét biztosítja a nyílt interneten a felhasználó számára **szabadon felhasználható módon** pénzügyi, jogi vagy technikai *akadály nélkül*, ha valaki számára az internet már elérhető.

Az **egyetlen megkötés:**

a szerző jogosult a munka integritásának fenntartására és szerzőségének elismerésére, idézésére

Kivonat: Budapest Open Access Initiative, 2002

Ez egy radikális változás

A forradalmi változások

- Feltételei – informatika fejlődéséből erednek
 - *Az írás és szerkesztés* eszközei elterjedtek és olcsók
 - *A sokszorosítás* könnyűvé és olcsóvá vált
 - *A terjesztés* költségei meredeken csökkentek
- Elvei
 1. A tudományos *felfedező* kutatás nagy része közfinanszírozású, ezért eredményei a **tiszta közjavak** része
 2. *A közlés költsége* része a kutatás költségének

A nyílt hozzáférés hatóköre

- **Térben:** világméretű, *minden* eredeti tudományos információ terjesztésére szolgál
- Műfajában:
 - Eredeti tudományos kutatási eredmények (közlemények)
 - tudományos adatok
 - Meta adatok
 - Forrás anyag
 - Digitális képanyag, grafikus anyag
 - Tudományos multimédia anyagok

Fanatikusok, barátok és ellenségek egyes állításai

Ezek egy része igaz, más része téves:

- Minden tudományos publikációt megszületésekor az interneten a szerző szabadon tegyen közzé
- Forradalmian új publikációs paradigma
- A tudományos közlés szabadságát az Open Access teremti meg
- Kizárja a fejlődő országokat a tudományos közlés lehetőségéből
- Hozzájuttatja a fejlődő országokat a tudományos kutatás eredményeihez
- Aláássa a kapitalista társadalom alapjait
- Tönkreteszi a tudományos ismeretek közzétételének sok évszázados rendszerét
- ilyen vitákról még sokat fogunk hallani...

Kétféle Open Access út: zöld és arany

A zöld út:

- A közlemény (kézirata) repozitóriumban szabadon olvasható (esetleg 6-12 hó embargó periódussal)

Az arany út:

- A közleményt a *kiadó/folyóirat* teszi *azonnal* szabadon olvashatóvá, feldolgozhatóvá
- A szerkesztőség költségeit a kutatás költségei között fizetik (általában)
- Kellenek költségmentes kivételek

Ki fizeti a költségeket?

- Az előfizető (klasszikus modell) = a könyvtár
 - Valójában az adófizető, az állam, a kutatást finanszírozó
- A szerző (OA modell)
 - Valójában az adófizető, az állam, a kutatást finanszírozó
- A minőségellenőrző kutató (lektor, reviewer)
 - Kutató/tudós szakértő, aki térítés nélkül végzi fontos munkáját, általában az állam foglalkoztatja

Mit jelent ez a szereplőknek?

- A kutató
- A kiadó
- A kutató szervezet (egyetem, főhivatású intézet)
- A könyvtár
- A könyvtáros
- A tudománypolitikus

A kutató

- Lehetőleg a tiszta **arany utat** választja,
-

Ha a jogtiszta **zöld utat** választja

- A Copyright transfer agreementet kiegészítéssel írja alá
- Elteszi az *utolsó javított teljes* kéziratot (!)
 - PDF/A formátumba viszi, az ábrákat is,
 - ráírja a megjelenési metaadatokat, DOI-t
- Átadja az anyagot a repozitóriumba helyezéshez (MTMT) adminisztrátornak
 - Megadja az esetleges embargó hosszát
 - Az MTMT-be felvitel után ellenőrzi a kézirat állapotát, jogszerű beállítását.

A kiadó

- A konvencionális kiadó
 - Megkeresi a saját üzleti modellje fejlesztését,
 - vagy áttér részben vagy egészben,
 - vagy kivonul a tudományos közlés világából
- Az Nyílt Hozzáférésű (OA) kiadó
 - Választ az üzleti modellek közül (van több!)
 - Versenyez a többi OA és konvencionális kiadóval a kutatóért
 - Fejleszti kiadói és lektorálási technológiáját
 - Biztosítja a permanens hozzáférés technológiáját

Az egyetem, a kutatóközpont és a tudománytámogató

- Saját közlési politikát hoz nyilvánosságra
- Biztosítja a közlés költségeit
- Megszervezi a nyílt hozzáférés informatikai infrastruktúráját
- Megszervezi az adminisztrációt, a pénzügyi folyamatokat
- Módosítja, korszerűsíti a kutatók / oktatók *tudományos teljesítmény értékelését.*

A könyvtár

- Felméri a szerepváltozás feltételeit és követelményeit
 - Munkatársait felkészíti
 - Közreműködik a kutatók felvilágosításában
 - Átalakítást tervez
- Felméri és elkülöníti a (primér) tudományos irodalomra fordított *jelenlegi* költségvetését (előfizetések)
- Tudományos repozitóriumot működtet
- Segíti a közlési folyamat adminisztrációját, költségkezelését
- Átcsoportosítja előfizetési költségkeretét közlés finanszírozásra
- Felkészül a nyílt hozzáférésű *kutatási adatok* kezelésére

A tudományos könyvtáros

- Tájékoztodik
- Felkészül, tanul
- Az áttérés élvonalának részesévé léphet elő
- Segíti a változást

A (tudomány)politikus

- Felméri: lesz-e forradalmi változás?
- Felméri a jogi, szervezési, országos akadályokat
- Módosítja a jogi hátteret
- Alakítja a szervezési feltételeket
- **Átcsoportosítja** az információ terjesztésére, vásárlására fordítható forrásokat
- Alakítja a **kutatásértékelési módszertant**, felfogást
 - Megszabadítja a kutatásértékelést az előfizetéses rendszerben gyökeredző elemektől

Az üzleti modell

- A kutatást finanszírozó (egyetem, intézet, kutatási alap) fizeti a publikáció összes költségét, benne a tartós és maradandó elektronikus terjesztés költségeit is
 - Tipikus költségtérítés módszerek:
 - *Egyedi* cikkért/tanulmányért közlési díj (Article Processing Fee/Charge, APF vagy APC)
 - Intézményi átalánydíj
 - Országos, vagy nagy szervezetek által fizetett átalánydíj
 - Tipikus árak
 - Intézményi tagság jelentősen (25-75%) csökkenti a közlési díjat
 - Cikkenként 525 - 3000 USD az online közlés költsége
 - Springer, Elsevier cikkenként 3000 vagy több USD
 - Az átlagos az ~1000 Euro/tanulmány

Áttérés?

- Eddig a növekedés görbéje lassan induló exponenciális
- A publikációs modellek alkalmazkodnak egymáshoz
- Jelenleg a sokszínűség látható
- Intézeti repozitóriumok terjedése, fejlődése
- Lesz-e internetes **tudományos** keresőmotor?
- Lesz-e új, *nyílt hozzáférésű* internetes „Science Citation Index”?

- **Magánvélemény**: minél tovább tart, annál drágább lesz mindenkinek
- Az előfizetésekre fordított pénzt **gyorsan kell** átirányítani az közlési költségekre

....és mi magyarok?

- Fontos-e ez nekünk?
- Nem mindegy, hogy állunk a tudományos világversenyben
- Nem mi vagyunk az elsők... de nem vagyunk az utolsók sem
- A OTKA a kutatás költségei között a tudományos munka közlésének költségeit fedez(het)i
- Az OTKA és az MTA a közép-európai régióban elsőként lépett
- Az MTA 2013-ban kiadta kutatóhálózatának szellemi tulajdonkezelési szabályzatát, benne a nyílt hozzáférés kötelezettségét
- Az MTA 2013-ban publikációs költségkeretet hozott létre a *minőségi* alapkutatás közlési költségeinek támogatására, ami várhatóan 2013 augusztusban nyílik

Az MTA elnökének 2012-es határozata kötelezővé tette a nyílt hozzáférést

Elég a **zöld** út:

- **Nem kell fizetni**
- Repozitóriumba **kell** tenni (REAL) a művet
- Kezeleni kell az embargó periódust (REAL)
- A kiadói nyilatkozatot (Copyright transfer agreement) csak addendummal szabad aláírni (a terjesztés intézményi joga)

*Opcionális az **arany** út*

- Lehetőleg tiszta OA folyóiratban kell közölni
- Ehhez van átmeneti külön forrás/pénz
- Fizetni kell: a színvonalas OA közléshez pénz kell
- A költségek fedezetét adminisztratívén kezelni kell
- Nem kell, de lehet repozitóriumba helyezni

MTMT-be fel kell vinni az összes közleményt

- Aktív hivatkozás a közlemény OA hozzáférésére

Mi lesz a vége, és mikor?

- A természettudományos primér irodalomban hamar lesz teljes körű
- A humán- és társadalomtudományok esetében bizonytalanabban látszik a jövő
- A monográfiák, tanulmánykötetek esetében megindult egy folyamat, de lehet, hogy mindig lesz csak pénzért olvasható tudományos monográfia
- **Az áttérés megállíthatatlannak látszik**
- Legkorábban 2020-ra lesz domináló a nyílt hozzáférés, de lehet akár 15 év is

Segédletek

- ROARMAP
<http://roarmap.eprints.org/>
- SHERPA JULIET
<http://www.sherpa.ac.uk/juliet/>
- az MTA által biztosított szerzői záradék és kísérlőlevél minták:
<http://real.mtak.hu/eprints/aa.html>
<http://real.mtak.hu/eprints/cl.html>
- SHERPA RoMEO
<http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>
- Nyilvántartások az interneten: DOAJ, DOAB, DOAR